

34
0-40

СТАНЫҢ ОҚУ ИСІН БАСҚАРАТЫН КОМИС-
СИЯТЫҢ ОҚУ-ПРОГРАМ СЕКТОРЫ

ОРТА МЕКТЕПТЕР ПРОГРАМЫ

ҚАЗАҚСТАН

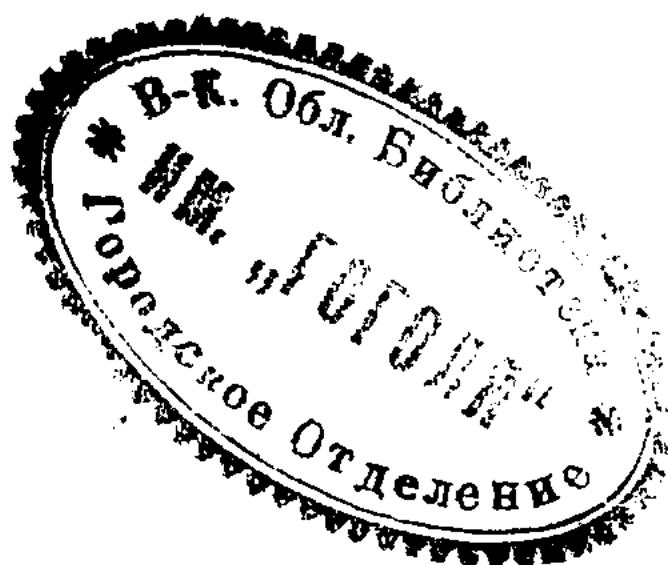
ҚАЗАҚСТАН БАСПАСЫ
1935

ОРТА МЕКТЕП PROGRAMMЫ

ПРОРАБЛЕ

ҚАҒАПА

сер 4791

УПРАВЛЕНИЕ НАЧАЛЬНОЙ И СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ НАРКОМПРОСА КАС

ПРОГРАММЫ
СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

ГЕОГРАФИЯ

КАЗАКСТАНСКОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО

1 9 3 5

ÇAĞRAPIA ¹⁾

(5—9 klastar)

BESINCI KLAS.

PIZIKA ÇAĞRAPIA (78 saq.)

1. Kirispe (7 saqat).

Pizika çağrapia ne yjreledi. Çağrapia pəni qalaj çağrapia sьqь (sajaqattar, vajqavlar, tekseryvler). Kompas çəne tustardь ajьruv. Sьzьq maqstavь çəne san maqstavь. Planqa qarar çerdin qasьqьtььn өlcev. Kөz ven camalar planqa tysiryv (vizirlev, çoldьn ystindegi çəne onьn bir çağьnda turoqan nərselerdi planqa tysiryv). Topograpia karta çəne onь oquv.

Çağrapia karta tuvralь vastь maqlumattardь pьsьqtav (gradus torь, qurqaq çerler, tenizder, kөlder, özender, tavlar, ojpattar). Kartaqa tysirilgen muqьjttar çəne dьnijenin vөlikteri.

2. Çer Betinin pormalarь (13 saq).

A. Çazьqtar (5 saq).

En çağьndaqь çazьq pen tanьsuv. En çağьndaqьь çazьqtь planqa tysiryv. Çьralardan, qazьloqan kanavladan, cunqьrlardan vajqar çazьqtьn qurьlsь men tanьsuv; Çazьqtьn teniz kemerinen vijiktigi. Ojpattar men ystirtter; ojpattardь, ystirtterdi kartaqa tysiryv (vojar). SSSR din vastь ojpattarь. Dьnijenin varьq vөlikterinin kartaqa tyserilgen vastь—vastь ojpattarь.

ojpattar:

Evropa da: kьncьqьs Evropa, Germania, Pransia ojpattarь.

¹⁾ Program çazьp sьojaruvqa qatьsqanda: prop. Barnskij. N. N., prop. Barkov, A. S. Bitver, I. A., Barçanskij, S. Z. Domettij, A. A., prop. Polovijkn A., A. Stroep K. P.

Aziada: kypbatъs Sibir, Aral—Kaspij, Yndistan ojpattarъ.
Ter: Әmerikada—Orinok, Amazon ojpattarъ.

Ystirtter:

Aziada—Tibit, Orta sibir, Gobi, Arabъ Stan, Dekan, Jran ystirtteri.

B. Tөveler men tavlار (8 saq).

Çaқьп manajdaqъ tavlар men таьsuv. Bijiktikti өlcev. Tavlар tuvralъ uqьm. Tavlardьn absolut çәne salьstьrma bijiktigi. Tavlар kartada qalaj көсетiledi.

Tөveler topografia kartasьnda qalaj көсетiledi. Tavlardь tyzejtin çьпьstar.

Dynijenin varьq vөlikterindegi vastь—vastь tavль çerler:
Evropada—Oral, Qivin tavlаръ, Alpi, Karpat, Balqan, Apennin çәne Pirinej.

Aziada—Pamir (Stalin piki), Gijmalaj (Everis төvesi) Tәn—can, Kuen—Lun, Gindukuc, Altaj, Sajаn, Siqote—Alin.

Aprikada—Atlas, Abissin.

Ter. Әmerikada—kordilier, Appalac.

Tys: Әmerikada—Andъ.

Avstraliada—Avstralia әlpi.

3. Çer ystindegi suvlar (12 saq).

Çer astьndaqъ suvlar (1 saq). Suv sinirgic çәne suv sinirmejtin çer qavattarъ. Çerdiң suv irkiletin qavatъ. Çaj çәne artezian qudьqtar. Bulaqtar. Mineral bulaqtar. Ъsьrьndь. Karstь çәne yңgirler.

Aqьп suvlar (6 saq.) çьlqalar çәne өзender. Özen bassejini. Qьstь kyni çәne çazdь kyni өзenderdiң suvdь qajdan alatьndьqъ. Suv kemerinin көterilip, qajtьp turuvъ. Bas, özen çәne onьң tarmaqtarъ. Özen sistemi. Kyrkildek, sarqьrama өзender—qatnas çolъ. Özender—energia көzi. Özen aңqarьpьп pajda voluvъ. Ijirim, сьqanaq, teras, delti. Özen saqasьnda ojpattardьn pajda voluvъ. Kartada dynijenin varьq vөlikteriniң vastь—vastь өзenderi.

Evropada—Volga, Qama, Oqa, Dnepr, Don, Oral, Pecora, Ter. Dvijna, Neva, Bat. Dvijna, Bisla, Rein, Sena, Po, Donaj.

Aziada—Ob, Ertis, Enisej, Angara, Lena, Amur, Sьr—Daria, Amuv—Daria, Quan—Qe (sarъ), Jan—szь—szәn (kөk), Bramaputra, Yndi, Gangi.

Априкада—Nijl. Kongo, Niger.

Ter. Əmerkada—Missisipi, Missouri.

Tys. Əmerikada—Orinoko, Amazon, Paran.

Kølder. Kølderin pajda voluvь. Kølderin tipteri. Aqatьn çəne aqrajtьn kølder. Tuzdь kølder. Kølderin özgergictigi. Batpaq çəne torptь çerler.

Kartada dynijenin varььq vølikterinin kølder.

Kølder:

Evropada: Kaspij. Ladoga, Onega.

Aziada: Aral, Bajqal, Balqac.

Априкада: Виктория, Танганайка, Cad.

Ter. Amerikada: çoqarqь (k), Micigan, Guron.

Muqьjttar men tenizder (5 saq). Teniz çəne muqьjttar men tanьsuv. Teniz tyvinin vederi. Materikterdi qorcap turqan sajaz suvь aydandar. Eñ tereñ çerleri. Tenizder men muqьjttardьn tyvindegi qajьrlar: Suvьnьn acсьььqь. Tolqьndar, suvdьn tasuvь, qajtuвь. Tenizdin ømiri. Teniz kəsipteri.

Muqьjttar men tenizder—qatnas çoldarь.

Icki çəne økelik maпьзь var tenizder. Çaqlalarьnьn por-maьь: qoltьq, qьь, aral, tyvek. Kartaqa qarap, tenizder, qoltьqtar, qььlar, araldar, tyvekterdi coluv.

Evropaпьn çaqlalarьnda: Teristik muz muqьjtь men tenizder: Barenси, Aq teniz, Baltьq, Qara teniz, Azop, Nemis tenizderi. Ortalьq teniz, Gibraltar qьь.

Aziapьn çaqlalarьnda: Beringop, Çaron, Cьq. Qьtaj, Tys. Qьtaj, Bengal qoltьqь.

Априканьn, çaqlalarьnda Gvinej qoltьqь, Qьзы teniz, Syes kanalь, Mozambik qьь.

Əmerikanьn çaqlalarьnda—Gudzon q. Meksika q. Karavin tenizi, Panama kanalь, Magellan myjisi.

Тувектер.

Evropada—Kanin, Kølski, Qьгьm, Skandinav, Pirenej, Apennin, Balqan.

Aziada—Tajmьr, Cuvkot, Kamcatka, Koreja, Undistan, Undi qьtaj, Arabstan, Kici Azia.

Ter. Əmerikada—Aləski, Kalipornia, Lavrador.

Araldar:

Evropada—Novaja Zemlə, Pransь Josip çeri, Cpisbergen, Islandia, Irlandia, Ulь Britania, Sisilia.

Aziada—Severnaja Zemlə, Novosibir, Brangel, Kuril, Saqalin, Çapon, Pilippin, Zondь (Borneo, Sumatra, Java), sejlon.

Aprikada—Madagaskar.

Əmerikada—Grenlandia, Pələr arqipelagi, Niupaunlendi, Ulken Antil (kuvva), Kici Antil, Ottь çer.

Australiada—çana Gvineja, Tasmania, Çana Zelandia, Gavaaj.

4. Çerdin pormasь çəne qozoqalьsь (1 saq.)

Çerdin pormasь tivrаль vırьnoqь savaqtardьn uqьnluvь. Çerdin çar tərizdi ekendiginin ьspatь (gorizont, dynijesaja qattarь, aj tutьluvь t. v.). Çer çarьnlьn ylkendigi. Çerdin eki pəlyste vasьnqьlьoqь tivrаль uqьm.

Çerdin təvliktik çəne çьldьq qozoqalьsь. Kynnin, çuldzdardьn təvlik icinde sьrt qaravda qozoqalatyп volьp көrinuvi. Temir qazьq. Çerdin öziniң əsь tənreginde ajnaluvь. Kyn men tyn.

Çerdin kyndi ajnaluvь, çerdin orvijtasь çer əsiniң orvijta çazьqтьoqьna көlbev turatьndьoqь. Çьl mavьmdarь. Tropikter çəne pələr ceңverler. Çьl esevi.

5. Gradus torь (4 saq.).

Merdiandar men parallelder. Endik pen vojlьq. Globus pen çarь çar kartalarьndaqь gradus torь. çattь çarlar (kartasь men merkator kartasь).

Təvlik icindegi vaqьt esevi. Çergilikti vaqьt. Çer ystinde endik pen vajlьqть qalaj anьqtav tivrаль uqьm. Saqat rojьstarь.

6. Çer çarьnlьn qurьlьsь (9 saq.).

Çer çarь qurьlьsьnlьn çalьpь sьvreti (2 saq). Qurь çəne teңiz. Çer qavьoqь (litosper) çerdin suv qavьoqь, (gidrusper), çerdin ava qavьoqь (atmosper).

Çer qavьoqь. Çerdin qavьoqь men taпьsuv. Çer qavьoqьn qurajьn eң vastь çьnlьstar. Çer qavьoqьnlьn qurьlьsь. Çerdin astьna—terenge tysken sajьn temperaturdьn көterilyvi. Qavьq pen magma, çerdin iadrosь tivrаль uqьm.

Bulkanizm (2 saq.). Bulkindardьn pormasь. Vulkan atqandaqь көrinis. Vulkan atuvьnan pajda volqan zattar. Bulkindardardьn qurьlьsь. Bulkindardьn çer qavьoqьnlьn çarь-

лувъ мен вайланьсь. Атыр туратын вулкандар мен сөнгөн вулкан атувнын севертери. Вулканизм чэне пайдаль кендер.

Вулкандар:

Европада—Везувий, Етна.

Азиада—Клысөр соркась, Пузиата.

Тер. Америкада—Оризобо.

Тус. Америкада—Симборозо.

Çер silkinyv (1 saq). Наоьз qattь çer silkinyvlarge mьsaldar. Çer silkinyv men tanьsuv. SSSR-de Sesmij ovьььstar. Çer çyzindegi en vastь Sesmij ovьььstar. Sesmij ovьььstar çэne tavlary pajda voluv, bulardьn arasьndaqь vajlanьs.

Tavlary pajda voluvь (2 saq.). Tavlardьn qurьььsь. Qatpar, сөкре, орььндь, çэne olardьn neden qalaj pajda voluvь. Çer çyzindegi qatparь tavlardьn vastьlarь.

Qurьььn mьngi өзgerip turuvь (1 saq.). Qurьььn aqььn qana көterilip çэne төмен сөgyvi. Tenizdin tasuvь, qajtuvь.

7. Atmosper (12 saq.).

Atmosperdin sastavь çэne vijiktigi. Tropo—çэne stratosper. Çer vetinи kьp men çььььv. эг çerdin çаqrapialьq endigine qaraj çer vetinи çььььv daraçasьььn tyrlice voluvь, Çarьq tysuv poьььstarь—tropik, eki qonьr çaj, eki pөлər poьььstar. Suv men qurь betterinи çььььvьььn tyrliceligi. Suv men qurьььn qalaj vөlinyviniн çer ystinde çььььqтьn qalaj vөlinyvine әseri. Teniz kemerinen çоqarь turuvdьn әseri.

Tөvlik, aj, çььь icindegi orta temperatur. Jzotermь. Ujel men qььььvar izotermalary tuvralь uqьm. Avanyн qьььvь. Qьььvдь. өлсөv. Jzovar; avanyн qьььvьььn vijiktikke qaraj өзgerьvi. Çelder çэne olardьn neden qalaj pajda voluvь. Brizder. Mussondar. Passattar. Siklon men antisiklon-dar. Çelder. Teniz aqььstarь. Muqььttardaqь vastь aqььstar. Çeldin kьcин pajdalanuv.

Atmosperdegi suv parlarь. Tuman, vult, çаңвьr, сьq-сьraу. Çаңвьr сасьььь camasьn өлсөv bilyv. Çаңвьr сасьььь аз—көrtigine çer vederi men çelderdin әseri. Çаңвьr сасьь çer vetine qalaj vөlingen.

Ava rajьn volçар aldan qavar берьv. Ava rajьььn siklon çэne antisiklonda qalaj vөlinьvi. Ava rajь tuvralь aldan qavar берьvдин авьь сарувасьььqь мен transport retinen маңььь. Klimat.

Ava rajь men kilmat. Klimattьq—bir җerdin җaоrарialьq endigine, vederine, vijiktigine, teniz ven teniz aоqьsьna җa- qьndьqьna vaоqьnuvь.

Teniz klimattь men kəntinental klimat. Tav klimattь. җer vetinin klimattьq oвььstarоqа vəlinyvi.

8. Qurьnьq vetinin sьrtqь kycter əreketi men əzgeryvi (5 saq.).

җer vetine əreketin tijgizetin kycterdin kəzi—kyn (җer vetinin җьльньр salqьndavь, muzdьq, җeldin, җaпвьrdьq pajda voluvь, aоqьn suvlar, t. v.)

җeldin əreketi. җьльnuv, salqьndav əreketi men tas җьньstardьq vuzьluvь, sьnuvь. җьньstardьq suv, ava җəne organizmderdin əreketi men vuzьluvь.

җeldin җumьsь. Cəldik oвььstarda җerdin җumьsь. Yrgin qumdar, saоqьldar җəne dyvnder. Yrgin qumdar men kyresyv.

Aоqьn suvlardьq җumьsь. җaпвьr tasqьndarь. Aоqьn suvlardьq əreketi men tavlardьq vuzьluvь. Tav aоqьarlarь, җьrқьldarь, asuvlarь.

Muzdьq җumьsь. Tavlardьq vasьndaоqь qarlar. Tavdan ьsьgььr tysetin qarlar. Muzdar. Muzdardьq җumьsь. Muzdardьq ьqьstьgьuvь men pajda voloqan qajьr. Materiktik muz.

җyzip җyretin muz tavlar (ajsbergi). Eskidegi muz vasuvь. SSSR—de eskide muz vasuvdan qaloqan eskertkicter.

9. Landcap zonalarь җəne adam (8 saq.).

җer qujқasьnьq klimatqa qaraj vəlinyv zaпь. Əsimdik- tin җьлььq pen ьloqaloqа vaоqьnuvь. җerdin oвьььs—oвьььsqa җaпьvarlar tyrine qaraj vəlinyvi.

җaоrарialьq landcap tuvralь uоqьm. Landcap zonalarьnьq qarakteristikasi—pələg, tundra, tajga, aralas җəne җapraqть ormandar, dala, cəl, pod tropik, tropik oвьььstarь. Tav landcapь.

Landcapтьq adam valasьnьq caruvacьььq əreketi men əzgeryvi.

Adam. җer ystindegi qalьqtьn sanь җəne oпьq vəlinyvi. Rasa tuvralь uоqьm. Qalьqtardьq materikterge vəlinyvi.

10. җer men kyn sistemi (4 saq.).

Kyn, aj, vastь—vastь planetter, Komet, aqpa җuldьzdar men meteoritter tuvralь uоqьm.

Çuldъzdar men tumandъq tuvralъ uqъm. Çerdin neden qalaj pajda volqanъ tuvralъ uqъm.

79 saqat çәne 8 saq. pъsъqtavqa.

ALTYNCЪ KLAS,

DYNIJENIŇ BÖLIKTERIN FIZIKA—ÇAQIRAPIJALЪQ COLUV (87saq.).

Evropa (11 saq.).

Огнь çәne сегараларъ. Dynijenin vasqa bөlikteri me salъstъrъp qaraqanda Evropanъ çaqirapialъq çajъ. Çeriniң eң cetki nykteleri. Teristigiñdegi, vatsъndaqъ, tystigindeg teniz сегараларъ. Съqъsъnda qurъnъ carttъ сегараларъ. Evropa men Azia aralъqъnda өtkelsiz tavijqъj çerlerdin çoqtъqъ.

Dynijenin vasqa bөliktnri men salъstъrъp qaraqanda Evropanъ çer camasъ.

Çaqa—çaqalarъnъ bir icke kirip, bir sьrtqa съqъp turqan ijrek—ijrektigi. Teniz tolqъnъ varmajtъn, suvъ qatpajtъn—paraqot—keme toqtavъna qolajъ qajnavlarъnъ köptigi.

Bastъ tyvekteri. Kanin, kәlskij, kandinav, Jutlandia, Pirinej, Apenin, Balqan, Qъgm.

Bastъ araldarъ, olardъn materikten bөlinip съqqandъqъ. Araldarъ: Novaja Zemla, Pransъ Josip, Spisbergen, Islandia, Uль Britania, Irlandia, Korsike, Sardinia, Sisilia.

Tenizderi: Ter. Muz muqъjtъ, Barensi, Aq teniz.—bular, sьpъnda, Ter. Muz muqъjtъnъ bөlikteri. Olardъn maпъzъ. Keme çyrgizyv çaqdajlarъ.

Atlantik muqъjtъ—çalpъ mәlimet. Teristik (Nemis) tenizi., Baltъq tenizi onъn qoltъqtarъ: Botnij, Pijn, Rijga. Biskaj qoltъqъ. Maпъzъ. Keme çyrgizyv çaqdajъ. Qъlylarъ: Lamanъs, Pa—De—kale, Skagerrak, Kattegat.

Çer ortalъqъ tenizi, onъn өtkendegi çәne qәzirgi maпъzъ. Keme çyryvge qolajlyqъ.

Çer ortalъqъ tenizinin bөlikteri: Adriatik, Egej, Mramor, Qara teniz. Azop tenizderi. Bulardъn maпъzъ, keme çyryvge qolajly—qolajsъzdъqъ.

Qъlylarъ; Gibraltar, Dardanel, Bospor, Kerc, Syes kapalъ.

Çeriniң vetiniң qurъlysъ. Evropa—dynije bөlikteri icinde çer tәsegi eң alasasъ. Çeriniң vederi—oјrattъ, tavly volъp keledi. Keң çazъq qьrattarъnъ çoqtъqъ. Съqъs Evropanъ çer vederiniң bir ьnqaj volъp, vatsъ Evropanikiniң

tyrieligi. Qatparlı tavlardıń ortalıq tujini Əlpi men onan tarmaqtalıp ketken Pirinej, Apennin, Karpat, Balqan, Qıym tavlary Qarqaz. Evropany qatparlı tavlarynyń vijiktigi çene qurılısı. Bulardıń ədemiligi çene tyrliligi. Qarlı tɵvelerinin kɵrtigi. Tav kɵlderi. Monvian Əlpi tavlary ɵtip çyruvge, ystine sьqıuvqa qolajlı. Pijn—Skandinav çotası. Eski tavlary: Skandinav, Cotlandı, Qivin. Erte-đegi muzdardıń izi. Kɵlder. Qulama suvlar (Jmatra).

Eski tavlary. Pennin, Orta Germania, Dones çalı, Oral tavlary. Bulardıń qurılısı, camalı qana vijiktigi, tɵvelerinin moltaqtana varıp vityvi, vavrajlarınyń çatıqtıqı. Oraldıń tɵvesi: Narodnyj tavı.

Qıratları. Podol çıratı, Dnepr tɵniregindegi çalı, orta Resej çıratı, Volga voıj çıratı.

Oıratları. Fransoz, Teristik Germania, Sьqııs Evropa, Lombardia, Donaj voıj oıratları.

Evropany sejsmij çene vulkandı avdandarı. Bulkandar: Etna, Bezyvij, Gekla, Islandia gejzeri.

Paıdalı kɵnderi. En vastı tyrleri; sьqatıp çerler.

Icki suvlar. Dynijenin vasqa vɵlikteri men salıstıır qaraqanda Evropada ɵzenderin kɵrtigi, ɵzderinin qısqavolıp kelyvi. Vastı suv ajırtıları. Sьqııs çene vastı Evropa ɵzenderinin ɵzgecelikleri.

ɵzender. Teristik Muz muqıjtı bassejini: Pecora, Ter. Dvina. Baltıq tenizinde. Sivjir, Volqır, Neva, Vat—Dvina, Bisla; Atlantik tenizinde; Elvo, Rejin, Sena; çer ortalıq tenizinde: Rona, Po. Qara tenizde: Donaj, Dnestr, Dnepr, Don; Kəspij tenizinde: Volga—Qama çene Oqa men, Oral.

Evropa ɵzenderinin qatnas çalı çene energia kɵzi voluv çaqınan maıız. Kanaldar. Evropyny kɵlderi, çene kɵrtigi, vıraç avdanı kiciligi, bulardıń paıda voluv çoldarıny tyrliligi: Kaspij, Ladoga, Onega, Çeneve, Boden, Benner.

Klimatı. Evropany qonı çaj roıjsta voluvı. Kɵp oıpdarda materikti quvalap tım icke kirip turoqan muqıjtardıń Evropany klimatına əseri. Golpctrimnin maıız.

Evropany vastı klimattıq tɵrt ovılısı: Ter. Evropany klimatı qatan, vastı Evropaniki—teniz klimatı, sьqııs Evropaniki—kontinental, Tystiginde çer ortalıq tenizi klimatı.

Çerinin quıqası, ɵsimdik pen çanıvalar dyniesi. Kartaq qaraq Evropany negizgi quıqalı—ɵsimdikti roıjstarıny çer quıqasına, ɵsimdik pen çanıvarlarıny qat-

rakteristikasъ tundra, qaraqajly çәne aralas ormandar alaptary, qara torьraqtъ dala; çary cöldikter. Kaspij өnirindegi oьpattar, çer ortalьoь teniz çaьasьnyь subtropik oьbьlyсь.

Qalqь. Qalqьnyь sanь, tьoьzdoьoь çaььnan dynijenin basqa vөlikteri men salьstьrьp qaraqanda Evropanyь ustaqan ornь. Biraq qalqьnyь bir çerlerde tьm tьoьz, kej bir çerlerde sijrektev oьruvь. Ult sastavьnyь tyrliligi.

Evropanyь sajasij kartasь:

SSSR (Mәskev), Norvegia (Oslo), Svetsia (Stokgolm), Dania (Kopengagen), Pijnlәndia (Gelsinki), Anglia (London), Pransia (Pariç), Belgia (Bryssel), Gollandia (Gaaga), Germania (Berlin), Estonia (Talin), Latvia (Riga), Litva (Kavnas), Pөлca (Barcav), Svetsaria (Bern), Avstria (Bena), Bengria (Budapes), Seq—slavakia (Praga), Ruvminia (Buqares), Jugvsiavia (Belgrad), Bolgaria (Sopia), Albania (Tiranna), Gretsia (Ariнь), Evropanyь Tyrkia (Stambul) Portugalia (Lissabon), Ispania (Madrid), Italia (Rim).

Anglia (4 saьat).

Çaьarialьq ornь. Agalda volucьlyoь. Çaьalagьnyь doьnavlyoь. Ulь Britaniayь tyр vөlikteri: Anglia, Cotlandia Ter. Irlandia.

Angliayь Tysti-cьoьlyсь—oьpattь, vatьсь tavly. Pannin tavlagь, Cotlandi oьpatь.

Teniz klimatь. Angliayьn klimatьna tenizdin, golьctremniь, vatьstan esetin çelderdin, çer vederiьnyь әseri.

Qoldan çasar aloqan landcartьnyь vasьmdoьoь. Qalqьnyь asa taьzdoьoь. Proletarjattьnyь көrtigi. Çumьssьzdoьq. Qala qalqьnyь vasьmdoьoь. Memleket qurьlyсь—monarqia, parlament.

Anglia—dynije çyzindegi eskiden teniz ven is qьlatьn, savdaьa aьnalьsqan industrialь memleket. Avьl caruvacьlyoь memleket caruvacьlyoьnda ekinci ornь ustaidь. Industria vujьtnь cetke көp cьoьarьp, cetten sijki vujьm, aзьq—tylik көp aldьradь.

Tas көmir zapasь, onьnyь tenizge temir tuvдалarь cьoьarьlatьn avdandaroьa çaььndьoь.

Industrialьnyь eski taravlagьnyь vasьmdoьoь. Manestr qalasь—maqьadan mata toьqьjьtnь industria ortalьoь, Jids qalasь—çynnen mata toьqьjьtnь industria ortalьoь. Oсь industria ornьdarьnyь produsialarьn cetke Liverpyl portьnan çөнeltip oьradь.

Tas kəmir industriasъ, онынъ маңызъ. Kəmir porttarъ—
Niukestel men Kardip. Сонынъ volat qorътыр сьоqаратын җана
macina-sajmandar җасар сьоqаратын vastъ avdan—**Birmingham**
men **Cippeldi** qalalarъ, vularдъ „qara avdan“ деп атаждъ.

Keme җасар сьоqарув isinde Anglia dynije җyzinde birinci
memleket—Glasgo, Belpas qalalarъ.

Авыл сарувасыльоqъ. „Kəgal җақ“—egin egetin, maldъ eti-
men syti ycin asrajтын ең vastъ avdan. London—sajasij җана
ekonomikalъq sentr.

Сotlandia—авыл сарувасыльоq (qоj asrajдъ), valъq avlav, җәле
industria avdanъ. Qalalarъ. Zlazgo men Edinburgi,

Plotънынъ kuctiligi җақыннан Anglia dynije җyzinde birinci
орын ustajдъ. Өзен җoldаръ, kanaldаръ. Temza men Severi
өzendari. Keme toqtajтын (port) qalalar: London, Liverpyl
Niukesal, Kardip, Duvr,

Kolonialarъ (җер җyzilik sajasij karta men colъp сьоqув),
Anglianън dominionдаръ: Irlandia, Kanada, Niupavlendi,
Tystik-Afrika Odaqъ, Avstralia, җаңа Zelandia;

Baştъ kolonialarъ: India, Afrika daqъ kolonialar.

Angliadan Yndiaqа varатын җол ystinaegi соqъs-teniz baza-
larъ: Gibraltar, Malta, Syes kanalъ zonasъ, Aden. Singapar
men gonkongininъ маңызъ.

Pransia (3 saqat).

Саqарияльоq җажъ. Qatnas retinde asa маңыздъ еки теңиз
arasында volувсылъоqъ. Сегараларъ.

Teristik-vatъs җақъ—оjрattъ, Tystik-сьоqъs җақъ—qъrattъ.
Ortalъq massip. әлpi (Монвлан), Pirinej.

Temirge vaj, Өqan qaraqanda tas kəmiri az. Өzenderi көр.

Klimatъ—көр җеринде-теңиз klimatъ, viraq Anglia men salъs-
тыгъp qaraqanda җаңвгъ—сасынь кемdev. Tystiginde-җер орта-
льоqъ tenizi воjънынъ klimatъ—теңиз klimatъ.

Industria җәле авыл сарувасыльоqъ мен айнальсқан
qalqъ. Pransianън memleket qurъльsъ.

Соqъstan бирън Pransiada авыл сарувасыльоqънынъ васым-
дъоqъ, industria җақыннан җеңil industrialънъ васымдъоqъ.

Соqъstan кейin авыр industrialънъ kucti өsyvi (әsirese со-
qъs җараqtарын җасар сьоqаратын җәле онынъ мен vajланъстыларъ-
нынъ).

Temir ruvdalarынъ көр тавыльp, setke de көр сьоqарылувъ
(Lotaringia men Teristik avdandar).

Soqьs zavьttarь—qalalar: Krezo, Klermon.

Pransoz Mancetri (Lil). Eski pransoz industriasyь (çivек, араq) орнаqан qalalar—Lion, Rejms, Bordo. Bularda apto çasar сьoqaratьn çana qimialьq jndustrianyь өrkөndeви.

En iri ьndustrialьq, ekoномikalьq, sajasьj ortalyoqь—Pa- rьç çəne onьn aldyoqь—qatar portь—Gavr.

Avьl caruvacььoqьnyьn asa maьzдыьoqь. Mal caruvacь- ьoqь, çuzm, vav vaqca egyv kəsivi. Gyl өsiryv.

Çaqsь çoloqa dojьloqan qatnas çoldarь. Kanaldar men tuta- styrloqan өзender. Temir çoldar. Aptotransport. Teniz transport.

Tөrt qalalarь: Marsel, Borqo, Gavr, Cergarg.

Kolonialarь (dynijl çuzilik sajasьj kartadan qarap colьp Uсьoquv: Alçir, Marokko, Ekvator çəne Batьs Aprika, Ma- dagaskar, Yndi Qьtaj, Mandattь çer—Seria.

Germania (3 saqat).

Çaоqrapialьq ornь. Cegaralarь. Tenizderi: Nemis tenizi. Bavьq tenizi men kijl kanalь.

Çerinin vederi yc satьь: Germənia ojratь, orta Germania tavарь, Tystik Germania ystirti, Əlpi. Tas көmir, temir çəne kalij tuzьnyьn ujtqьь çeri.

Qalqьnyьn tьoьzдыьoqь. Memleket qurььь—pacizm dikta- turasь өkim syrgen vurçuaz rəspublika. Proletariattьn çajь.

Germania—Evropa memlektteri icinde industriasyь өrkende- gen memleket.

Jndustriasyьnyьn көlemi ylken, teqnika çaоqь çoqarь.

„**Qara avdan**“ Rein özeninin төmengi aоqььnda. Essen, Disburg, Keln.

Orta çəne сьoqьs germanianyьn industriasyь. Drezden, Lejpsig, Breslavl.

Berlin—astana qalasyь, industria çəne savda ortalyoqь.

Avьl caruvacььq tekniкасьnyьn çoqarььoqь, Dəndi egisteri, kartop, teristik avdandarьnda syti men eti ycin mal asrav kesivi Qant qьzьlcasь. Arpa, çuzim, vav—vaqca kəsivi (Tys- liginde).

Temir çoldarь men suv çoldarь. Kanaldarь. Gamburg— vastь port.

Italia (2 saqat.)

Çaоqrapialьq ornь. tyvekte volucььoqь. Sisilia men Sar- linia araldarь. Cegaralarь.

Italianın materik völigi men tüvek völiginin tavıjıjı çaqdajlar arasında aırmacıq. Əlri men Lombarlia oırat. Çer suvlav retinen Po özeninin mañız; „aqkөmir“ zapas.

Tüvek völigi. Apennin tavlary. Bulkandar; Bezyvij men Etna.

Italjada pajdaly kenderin azdıq. Qalqın tьqьzdıq. Avıqalqın vasyndıq. Memleket qurılyş—manarqia, rascizm.

Soqьstan kejin Italianın carıvasььqьndaq özgeris. Industriany çana taravlar. Industriany çana taravların teqnikasь çoqarььq. Elektr öndiryvdin mañız.

Usaq qara carıvalar men vatraqtardın eñvek çaqdaj lar. Avı carıvasььq produktuların cetten aldььp turuv.

Materik völigi—negizgi industria çəne avı carıvasььq avdan. Industriasyın uc qalalar: Milan, Turin, Genuia—aptomobil, metal qorьtatь, qimialьq, tekstil industria taravlar, Benetsia, Tries,—port qalalar. Avı carıvasььq—vijdaj, çygeri, kyric, tut aqasь, çuzim. Tüvek völigi—avı carıvasььq avdan, bav, çuzim kesivi. Kycejip çetpegen industria qalalar: Rim (astana), Plorensia, Neapol.

Araldar, Avı carıvasььqьның vasyndıq, subtropik ösimdikteri, çemis, temeki, maqta, qant qamьş.

Kolonialar (kartadan qarap coluv)—Libia, Somal, Eritreja.

Baltьq çaqasьndaqь memleketter. (2 saqat).

(Pijnləndia, Estonia, Latva).

Pijnləndia, Estonia, Latvia nın SSRR men qalaj cektəsip ötyrqan. Bulardın Öktavir revolutsiasьnan kejin virьnıqь patca Resejinin völikterinen qurьlqandıq.

1. P i j n l a n d i a.

Çaqrarialьq ornь cegaralar. Eskidegi muzdardın izi. Pijnləndia—köldi, tastь, ormandь el. Pajdaly kender az. „Aqkөmir“ mol Avı carıvasььq qalqь vasyndıq.

Memleket qurılyş—virçıvaz respublika, Avı carıvasььqьның savьn maьna vejimdeluvi. Orman carıvasььq, aqas-öndejtin çəne qaqaz çasar sьqaratьn industria. „Aqkөmir“-di көp pajdalanuv.

Memlekettin uc völigi:—1 Teristik—tundra, vıqъ asrav çә-ne valъq avlav, 2—Orta—orman;industriasъ, 3—Tystik-batъs—avı carıvacasъьoъ çәne industria.

Qalalarъ: Gelsinki (Gelsingfors), Tampere.

2. Estonia, Latvia, Litva.

Çaqrarıalъq ornъ cegaralarъ. Tavıjqatъnъn çalpъ әlpeti, Rajdalъ kenderdin azdъoъ. Memleketqurъьsъ—virçıaz respublika.

Avı carıvacasъьoъnъn vasъmdъoъ. Avı carıvacasъьoъnъn vastъ taravlarъ—qara vıjdaj lön egıv, savъn malъn astav.

Usaq industria: tekstil, azъq-tamaq. Qalalarъ: Estoniada—Tallin, Latviada—Riga, Livada—Kaunas, Memel.

Pölsa (2 saqat).

Çaqrarıalъq ornъ cegaralarъ. Pölsanъn, imperialister so-qıssъnan kejin, virъnoъ Resej, Çermania, Avstro-Bengriaga qarap kelgen uc völikten quralıvъ. Pölsa koridorъ.

Çarınin deni—oıpat. Muz dövirinen kejingi landcarъ. Pıjn vatraqъ, munъn soqъs—strategilъq mañzъ. Ormandarъ, rajdalъ kenderi: kōmir, munaj temir, tysti metaldar, torp.

Qalqъnъn tьoъzdъ. Memlekettin negizgi völikterinde turatъn qalqъtardъn kōzge tyserlik tyrliligi; batъs ukrainde turatъn qalqъtъn kōvi—ukrainder, batъs Beloruvsiada—belorus-tar, Bilenccinada—litva qalqъ, Poznanda—nemister vasъm. Usaq ulttardъn ezilyvi.

Avı qalъnъn vasъmdъoъ. Vatraqtardъn kōptigi.

Memleket qurъьsъ—virçıaz respublika.

Avı carıvacasъьoъnъn vasъmdъoъ. Avı carıvacasъьoъnъn artta qalqъandъoъ, әsirese cъoъs çaq avdandarъnda. Egetin eginderi: qara vıjdaj, sulъ, aq vıjdaj, arpa, kartop; teqnikalıaq ösimdikterden—qant qъzъlca, lön. Maldan—cocqa.

Industrialıanъn vastъ talavlarъ—tekstil, azъq—tamaq, metal öndiristeri var, vıraq vular kerı ketpese ilgeri vasqan çoq, soqъs çaraqtarъn daıjndaıjtъn industriasъ cet memleket kapitalъnъn kyci men örkender keledi.

Qalalarъ: Barcau—astanasъ çәne industria ortalъoъ. Soqъs çaraqъna kerek metal qorъtatъn çәne tekstil industriasъ.

Kattavisi—metal qorъtatъn industria. Lodzъ—tekstil orta-laqъ. Krakop, Poznan.

Temir çaldarъ men suv transporti. Gdъjn portъ.

Ruminia (1 saqat).

Çağrapialь qornь. Segaralarь. Tystik karpат. Donaj ojratь. Pajdalь kenderi: munaj, kəmir, temir. Klimatьnyң avьl saruvacььoqьna asa qolajььoqь. Ojrattь avdandarьnda dalanьn vььmьoqь, tavьl çaqtarda—orman vььmьoqь. Ruminianьn soqьstan vurnoqь çeri, soqьstan kejin qosьp alojan çerleri. Qalqьnyң ulttьq sastavь. Avьl qalqьnyң vььmьoqь. Qalalarь: Buqares, Konstansa. Memleket qnryьь—monarqia.

Avьl saruvacььoqьnyң vььmьoqь. Çer—suvdь iri romessik ter (vajlar) vijlejdі. Avьlc aruvacььoqьnyң artta qalqan dьoqь. Eң vastь avьl saruvacььoqьdandь—Dunaj ojratь. Vastь egistikteri: vijdaj, çygeri, arpa, çyzim. Industriacььnyң өrkendevi nasar. Industriacььnyң vastь taravlarь; munaj, metal qorьtuv, tutьnatьn aqac zattar çasap cьoqaruv өndiristeri.

Evropanyң өзge memleketteri (2 saq.)

Kartadan qarap coluv.

Azia (11 saq.)

Orнь, segaralarь. Dунijenin vasqa vəlikteri arasьnda Azianьn orнь. Çerinin eң cetki nykteleri. Batьs segaracььnyң tavijojьj velgiler men aьььmaoqandьoqь. Syes kanalь, Azia men Avstrlia arasьndaqь araldar, Berengor qььь. Azianьn ylkendigi. Dунijenin өзge vəlikterine qaraqanda çerinin vas—ajaqьnyң orasan qacьqтьoqь. Materiginin negizgivəliginin çer avdandь orasan ylken.

Tenizderi, qoltьqtarь, qьььlarь, olardьn qararakteristikacьь. Teristik muz muqьjtь çəne onьn vəlikteri—tenizder: Karski, Laptip, Cьoqьь—Sibir tenizderi.

Uьь muqьjtтьn vəlikteri; Berengor, Oqot, Çapon, Sarь teniz, Cьoqьь—Qьtaj, Tystik—Qьtaj tenizderi.

Yndi muqьjtь, onьn tenizderi men qoltьqtarь: Bengal qoltьoqь, Arabstan tenizi, Persia qoltьoqь, Qьzьl teniz.

Qьlalarь: Karski esigi, Berengor, Tatar, Malaj, Bar—El—Mander. Syes kanalь.

Vastь—vastь tyvekteri. Jamal, Tajmьz, Ciqot, Kamcatke, Koreja, Yndi—Qьtaj, Malakka, Yndstan, Arabstan, Kici Azia.

Vastь—vastь araldarь. Severnaja Zemlə, Novo—Sibirski, Brangel, Kurijl, Saqalin, Çapon, Topmuza, Pilippin, Ylken Zondь, (Sumatra, Java, Borneo, Seleves). Sejlon.

Çer vetinin qurğılısı. Azia—dünijenin en ylkennvö-
ligi. Tystik—sıqırsı qırat, Teristik—vatırsı—ojpat. Çer sarı-
daqsı en ylkenn qatparlı tavlarn rojsı, tyjsken çeri.—Tavlı
çer—Pamir. Gimalaj onıncı usar tövesi—Evers, Qaraqorım,
Kuen—Lun, Tən—San, Gindu—kuc. Ystirtteri: Jran, Ərmən.
Qarqaz,—Elbrus pen Qazbek töveleri. Kici Azia ystirtinin
çotaları men Balqan tybegi ystirti-çotaların bir—birine çar-
qındıqsı. Altaj. Sajan, Bajqal tavlarn, Javlön tavlarn, Stanov-
voj Çotası, Aldan tavlarn, Berqojan çotası, Cerski çotası,
Siqota—Alin, Ylken Qingan.

Ystirtteri. Sıqırsı—Sibir, Orta—Azia (govi men Tibet)
Dekan, Arabstan ystirtteri.

Ojpatlar. Sibir Tuvran (nemese Aral—Kəspij) ojpat-
lar. Ylkan Əzenderin vojlarındaqsı—Qıtaj, Yndstan,
Mesopotam sıjaqtı ojpatlar.

Bulkandı ovıstar men çer silkinuvi volatın avdandar.
Tas kömir, münaj, temir ruvdası, tysti metaldar alatın sı-
jaqtı vastı rajdalı kender var avdandar.

Əzenderi. Azia əzenderi uzın keledi. Taristik Muz
Çıqırtına qujatın əzender: Ob, onıncı tarmaqı—Ertis, Eni-
Sısej, onıncı tarmaqı—Angara, Lena.

Uıncı qujrtı qujatın əzender: Amur, Quan—Qe, Jan—
Szi—Szən, Si—Szən.

Yndi qujrtına qujatın əzender: Mekongi, Gangi. Bra-
marputra, Yndi, Tigr, Eprat.

Ojpatlara qujatın əzender: Amu—Daria, Sır—Daria.
Azia Əzenderinin maırsı—çer Suvaruv, gidroenergia aluv,
çol qatnası.

Kölderi. Kəspij, Aral, Balqac, Bajqal.

Azianın klimadı. Tyrlı ovıstarın klimadı bir—
biriniken myldem əzgece (teristik, orta, tystik, sıqırsı, vatırsı
ovıstarı).

Çer qırtırsı, əsindigi men çarıvarların qaraj
völingen ovıstarı. Tundra, tajga, dala, Col. Tystik
Azianın tropik ovırsı. Sıqırsı Azianın çer qırtırsı men
əsimdiginin əzgeceligi.

Pələr, Orta azia çəne Yndi ovırsıların çarıvarları.

Qalqı. Qalqının sanı çarınan dünijenin vasqavölik-
terine qaranda Azianın ustaqan ornı. Qalqının tırsındıqsı
varlıq avdandarında bir qalırtı emestigi. Azianın qalırtarı.

Azianın sajasij kartası. SSSR—din Azia belligi, Japonia (Tokio), Qıtaj (Nankin), India (Deli), Mongolia (ulan—Bator), Tanu—Tıva (Kem—Belder), Avqanstan (Kavul), Iran (Tegeran), Turkia (Anqra). Arabstannın sajasij belligeri.

Azianın evropalılar men zerttelyv tarıjı. Marko Polo, Basko—de Gama—lardın sajaqtı; Orıstardıń Sibirdi özine qaratıp alıvı; Deçnıp pen Beringi—lerdin teniz sajaqtı; Pirçevalski men Sven—Gedin—derdin sajaqtı. Qazirgi sávet ekspetitsiaları.

Turkia (1 saq.)

Turkianın Azia men Evropadaqı ornı. Çaqarıalqı ornın qolajlılıqı. Teniz çáne qurıdaqı cegaraları.

Çerinin voderinin köbinese—aq tavlı volıp kelyvi. Kici Azia ystirti, Ğrmanınnın tavlı çeri. Özenderi men kölderinin azdıqı. Klimatı. Orman azdıqı.

Avı qalqınnın vasmıdıqı. Memleket qurılısı.

Carıvacılıqı: vastı taravı—avı carıvacılıqı. Onın artta qalqandıqı. Negizgi egistikleri: dandı egistikler (bıjdaı, arpa, çygeri).

Teqnikalıq esimdikterdin mañzdılıqı, bav—vaqsa, çy-zim, çıvek kəsivi.

Mal carıvacılıqı.

Раврик industriyasına negizi salınuvı. Usaq qol önerinin көр taraluvı,

Qalaları: Stambul, Anqara, Smirna, Transporttıñ nasarlıqı.

Qıtaj. (4 saq.)

Çaqarıalqı ornı. Qıtaj respublikasınıñ asa ylkendigi. Turkilikti Qıtaj cegaraları.

Tıstigi—tavlı, teristigi qırtav, Qıtaj oıratı, Tin—Lin—San çotası,—osı çota Qıtajdı ekige—Teristik çáne Tıstikke—veledi.

Klimat zonaları—qonır çaj çáne subtropik. Mussonalıq klimatı. Özenderinin qatnas çolı çáne çer suvarıv çaqınan mañzı. Jan—Szi—din erekse mañı.

Qalqınnın көrtigi. Qala qalqı. Qalaları: Sanqaj, Nankin, Kanton, Qan—kөy, Bejpin, Mukden.

Qıtajda sávet qozqalısı.

Qıtaj—eñ ylken çar koloniamemleket. Avı carıvacılıqı vastı. Öte usaq krestian carıvacılıqı, krestiandardın

турмьсьньн өте мөте авьрьоь. Çyjecti egistik. Qol men istejetin enbek. Çer suvaruv. Çer өndev. Dəndi egistikter: kyric (tystiginde), teristiginde—tarь; teqnikalьq өsimdikter: maj cьoaratьn өsimdikter, maqta, caj, çivek (ortalьqь men tystiginde). Teristiginde soja, mal caruvacььoьньн өrkendevi pasar.

Qьtaj industriasьньн artta qaloqandьoь, usaq qol өneri kəsivi vasm. Jri industrialar cet memleket kəpitalisteri qalьnda. Qьtajda pajdаль kenderdin көptigi (tas көmir, temir, syrme, qalajь, t. v.).

Pajdаль ken cьoaratьn çerler cet memleketter qolьnda. Jri industrialanьn teniz çəne өzen çaqlarьndaqь port qolalarqa ornalasuвь (Canqaj, Kanton, Qankөy). Temir çol transportьньн pasarьoь.

Teniz çəne өzen sransportьньн manьзь. En атаqть teniz, өzen transportь. Kөlikke, adamqa çyk artuvdьn көр çajьluvь. Jaronianьn Mançurianь өzine qarатыр çavlap aluvь.

Çaronia (3 saq).

Çaqlarialьq ognь. Araldarь: Qokajdo, Qondo, Sikoku, Ky—Sy, osьlarqa teristikte Kurijl, tystikte—Ry—Ky araldarь qosьladь. Aralda voluvcььoьньн artьqсььoь. Çer vederi—tavь. Bulkandar men çer silkinyvler. Klimati—mussondardьn çəne çьь teniz aqьсь (Kuro—Sivo)—men salqьn (Oja—Sivo) teniz aqьstarьньн əseri. Energiasь kycti өzenderi. Orman, valьq vajьoь.

Qalqьньн tьoьzdьoь. Avьl qalqьньн vasmдьoь. Memleket qurььсь—monarqia. Peodalьq qatnastьn kycti sarqьn caqtarь. Avьl savuvacььoь men usaq өndiristin cama salmaqьньн asa vasmдьoь. Araldardaqь qalьq caruvacььoьньн materiktegi kolonialar men vajlanьсь.

Industriasь. Energetika çəne cijki zattar vazarьньн kemdigi. Çenil industrialanьn vasmдьoь. Bastь taravlarь: tekstil, keme çasar cьoaruv, macina çasar cьoaruv, qimia, elektr teqnika.

Industrialь qalalarь: Tokio. Osaka, Kөve, Kioto.

Çumьscьlardьn mejrimsiz ezilyvi çəne pravasьzdьoь; çumьscь əjeklerdin çarь qulьq kyji. Balalardьn qəl—çajь.

Qara caruvalardьn bir çaqlьnan romeccikterdin terkisinde kyni vitpejtin çalсь esevinde ezilyvi, ekinçi çaqlan savdegerler men өsimcilerge çem voluvь. Ultaraqtaj çeri. Qol

енбегиниң васымдығы. Çer суварув мен çer өндевдиң ма-
нызы. Ненизги авыл сарувасылығ егистиктери: кырыс, сая, çивек.
Çивек кәсibi—çer çyzilik мәни бар—експорт таравы. Балық
кәсibi.

Transport—тенiz, темir çол, çәне рельсиз transport. Јоко-
гата портъ.

Јаронианың колониалары: Кореја, Рормоза, Караруто. Јаро-
нианың аралдардағы колониаларың картадан қарап солър сь-
қув. Јаронианың соғыс кыси.

Ундстан (3 Сағ).

Çағариялығ орны. Тавлары—Гималай. Декан устирти. Унди—
Ганг çазығы. Климаты, Райдаль кендериниң көптиги: көмир,
мунай, темir алмас.

Çериниң көlemi. Қалқының өте көптиги. Авыл қалқыны
санъ васымдығы. Кастылар. Авыл сарувасылығ теңника дараça-
сының төмендиги, егин сьқымның кемдиги. Көлик санъ көр-
тиги. Реодальдығ тәртип сарқыңсақтары, колония езилывинде
волувъ. Қара саруалардың кун елтув дараçasының қажыс-
ның куниндеј аса төмендиги, çалпы астық.

Васты егистиктери: кырыс, виждај, тары, мақта, çая. Industria-
сында усақ қол ондирисиниң васымдығы. Соғыстан кейин ири
industriаның өркендеви. Ири industriаның васты таравлары: тек-
стил (мақта, çувт), тав çыныстарың (тас көмир, темir рудасы,
мунай) қорытатын industria.

Industrialь қалалары: Калкутта, Бомбей. Вас қаласы: Дели.
Сејлон аралы.

Африка (9 сағ.)

Дунияниң васқа вөликтери арасында Африканың устаған
орны. Çериниң ең сетки нуктелери. Африканың үлкендиги. Çаға-
ларының қолтық—қојнавлары аздығы, тенiz çағаларынан қолajsыз-
дығы. Африканың көр иски овьлыстарының тенizдерден
қасықтығы.

Тенizдери, қолтықтары, қылылары. Çер орталығы те-
низи, Гибралтар қылысы, Гвинеј қылы. Мозамбик қылысы, Суес Каналы.

Тувектери мен аралдары. Somal тувеги, аралдары:
Madagaskar, Azor.

Çер ветиниң қирғылысы. Тенizге васқыс—васқыс вольт
тысетин кең устирт. Африка материги васқыс çәне бир тәризди
вольт кеledi. Сьқым—Африка устирти. Ең вијик тавлары—Авис-

sin, Drakon. Teren oյъstardaқъ kelder (Biktoria, Rudolpi, Tanganajka, Niassa). Bul uյъs  erledin cet—cetinde turqan  ete vijik vulkandar (Kenia, Kilman aro). Teristik—vatъsъnъn  er t segi alasa. Cad keli.

Teristik Aprikanъn qatrarlъ tavъ—Atlas. Atlas tavlarnъn Evropanъn  lpi sistemi men vajlanъsъ.

Rajdalъ kenderi. Tysti metaldarъ. Tystik—Aprikada qor-dalъ altъn, almas ocaqtarъ.

 zenderi.  erinin vederinin vasqъs—vasqъstъoյnъn  zenderinin qarakterine  seri, Keme  urgizyvge  ne materiktin icine kiryvge v get volatъn kyrkildekteri men sarqъramalarъ. Zambezi zeninde Biktoria sarqъramasъ. Aprika  zenderinin aqъsъ tъm qattъ, suvъ k p voladъ.

 zenderi: Nil, Kongo, Niger, Zambezi.

Klimatъ. Aprika—Dunyjenin naqъz ыstъq v ligi. Teristik  ne tystik Aprikada  yl mavъsmdarъ.  a vъr—sacinnin  yl mavъsmdarnъn qajsъsъnda k p, qajsъnda az voluvъ. Ekvator  a vъrlarъ, tropik  a vъrlarъ.  vinej qoltъoյndaqъ Mussondar.

Passattar men salqъn teniz aqъstarъnъn Aprikanъn klimatъna  seri. Qurqaqсылъq volatъn ovъlstarдъn rajda voluvъ.

Klimatъn ajъ men v lingen ovъlstar. Ortalъq—ekvator Aprika ( oqarъ  ivneja, Kongonъn a qarъ). Ekvator alavъnan teristikke, tystikke qaraj sozъlqan periodtъ  a vъr ovъs. Qurqaq klimattъ ovъs. Tropik celi.  a vъrsъz ovъs,  erdin veti qъzqan temirdej, qum voranъ. Samum.

Kalaqari.

Nijl voյъ ovъsъ.

Podtropik ovъlstar— er ortalъoյ tenizi  a qasъ, Aprikanъn tystigi.

 simdik ren  a vvarlar dnyjesi.  simdik roյъstarъ men klimat roյъstarъnъn birliги. Ekvator ovъsъ. Tropiktin ыlqaldъ ormanъ, onъn tavijqatъnъn iriligi. Tropik ormanъn  a vvarlarъ.

Periodtъ  a vvarlar ovъsъ. Suvdan.  a vvarlarъnъn k rtigi, Suvdannъn tropik dalalarъ. Qurqaq klimat ovъlstarъ—celder. Saqara men Kalaqari.

 simdigi men  a vvarlar tysini  azdъoյ. Oazisteri.

Podtropik ovъlstar— er ortalъoյ tenizi  simdigi.  a vvarlarъ.

Qalqъ. Dynijenin basqa völikterine qaraqanda Aprika qalqъnъ sanъ az, çene sijrek otъroqan. Aprikanъn teristiginde turatъn aq rasa qalqъtarъ. Negrler—„vantu“. Sudan qalqъ, ergeçejliler. Bucmender. Aprikada turatъn evropalqъtar.

Aprikanъn zerttelyv tьrgъjqъ. Baskode—Gamanъn Aprikan orap Undstanqa varoqan sajaqatъ. Materiktin içki völikterin tavuv, zerttev. Levingston men Stenli sajaqatъ. Aprikanъ vaqъndьgьp aluv, onъn völimderinin Evropa memleketteri kolonialarъna ajnaluvъ.

Aprikanъn sajasъj kartasъ:

Pransoz kolonialarъ: Marokko, Alçir, Tunis, Saqara, Pransoz Suvdanъ, Ekvator Aprika, Madagaskar.

Anglia kolonialarъ: Anglia—Egipet Sudanъ. Sьoqъs—Aprika, Batъs Aprika, Tystik—Aprika Odaqъ (Jogannensburgi, Keptoun tavlarъ).

Belgia kolonialarъ: Belgia Kongosъ.

Portugalia kolonialarъ.

Italia kolonialarъ.

Memlektter: Egipet (Kair, Port—Said), Avissinia, Liberia.

Aprikanъn tavijqъj vajъoqъn, çergilikti qalqъn qanav retinde transporttъn maъzъ.

Pajdalъ kenderin vyldirip, ьsrap qъьp pajdalanuv. Altъn—almas, çez, posporit sьoqarъlatъn avdandarъ.

Çergilikti avъl caruvacъьoqъ.

Plantatsia avъl caruvacъьoqъ men iri mal caruvacъьoqъnъ ornalasuvъ. Industriasъnъn özgeçilegi.

Әmerikә (10 saq).

Amerikanъn dynijenin basqa völikterinen qacъqъoqъ. Berengor qъьsъ tusъnda Azia men qanattasnъ. Materiktin teristikten tystikke qaraj sozъluvъ. Çerinin eң cetki nykteleri. Cet—cetinin vir—virinen qacъqъoqъ (Barrov mujisinen Gorn mujisine dejin).

Teristik çene Tystik Amerikanъn ylkendigi.

Teristik Amerikanъn çaqalarъnъn qojnavlyъoqъ. Tystik Amerika çaqalarъnda ondaq qojnav—qolъqtardъn, tyvekterdin çoqъoqъ.

Atlantik rep Uъ muqъjt çaqalarъnъn qojnavlyq daraçasъnъn ajьrtacъoqъ.

Tenizderi, qoltuqlar, olardıń qarakteri men mańız. Teristik muz muqıjt. Gudzon qoltuq. Meksika qoltuq, Karaip tenizi, Magellan qılsı, Kalifornia qoltuq, Beringor tenizi, Beringor qılsı.

Tuvakteri; Lavrador, Florida, Kalifornia, Alaska. Araldar: Pələr arqipelag, Grenlandia, Niupaunlendi, Antil araldar (kuba, Jamaika, Gaiti, Porto—Riko), Otı ıer, Aleut.

Panam kanal. Panam mujı.

ıeriniń vetiniń qurılısı. Teristik ıana Tystik Amerikanıń ıeriniń vet qurılısı.

Batıs vijik tavlı, ortalıq—ojratı, sıqılsı—ıyrtı volı keledi. Amerikanıń batıs ıaqındaqı tavlar—Ulı muqıjt ıaqasındaqı vulkandar.

Teristik Əmerika. Materiktin tavlı völigi. Kordilier tavlar. Qatparlı tavlar, Kaskad, Sierra Nevada, ıaqı tavlar. Missisipi ojratı. Ulı Ter—Amerika ıana Meksika ystirtteri. Eski Kanada massiv. Appalac. Teristik Amerika tavlarınıń qatnas ucın qolajılıq.

Tystik Əmerike, Kordilier (Andı). Andı tavlarınıń vijiktigi, qatnas ucın qolajılıq. Akonkagua. Kotonaq. Ekvator vılısındaqı qarlı tav töveleri. Brazilika ystirti, Ojratlar. Amazon, Laplat. Tas kömir, munaj, temir zapastar, Tysti metaldar var avdandar.

Əzenderi men kölderi. Atlantik basseinindegi əzenderi көр suvı, əri uzı. Ulı muqıjt basseinindegi əzenderi qısqı, viraq tavlı ıer əzenderi men qarakteri bir.

Əzenderi: Missisipi, onı tamaqlar—Missuri, Ogajo, Lavrenti əzeni, Jukon, Kolumbia, Kolorado, Amazon, Orinoko, Parana.

Kölderi: ıoıarqı көl, Guron. Micigan, Eri, Ontario, Niagara sarıraması.

Klimat. ıeriniń bas—ajıq teristikten tystikke qaraj qandaj uzı volısa, klimat da tyrlıce. ıańvır—ıacını, varlıq ıerde birdej emes.

Teristik Amerikanıń klimat, көvinese, qoıy ıaj, Tystik Əmerikada—ıstıq.

Amerika ıaqalığındaqı teniz aqıstar, olardıń klimatqa əseri. ıyl aqıstar—Golıctrom, Brazilia aqıstar, salıq aqıtar. Lavrador men Peruan.

Teristik Amerikanıń klimat көр ıerde Kontinental. Temperatur tövlik icinde bir nece ret əzgerip qıvılıp tura-